

WAAR BLIJFT DE ZIEL?

Bert Keizer

Waar blijft de ziel?

Lemniscaat

Tweede druk, 2013

Ongewijzigde herdruk van de editie die in april 2012
verscheen als essay voor de Maand van de Filosofie

© Bert Keizer

© Omslagontwerp: Frits van Hartingsveldt, Amsterdam.

In deze bewerking van *Die Toteninsel*, een schilderij van
Arnold Böcklin uit 1880, heeft Van Hartingsveldt het
Dodeneiland vervangen door een Brein.

© Auteursfoto achterzijde: uitgeverij Balans

ISBN 978 90 477 0558 1

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie,
microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
uitgever. *No part of this book may be reproduced in any way
whatsoever without the written permission of the publisher.*

www.lemniscaat.nl

'Het omslagbeeld is een visualisatie van wat er in de neurosophie gebeurt. Twee hersenwetenschappers zijn met de vooralsnog levende ziel in een witte kist op weg naar het Brein om haar daar te gaan begraven. De neurosophie is een wonderlijke discipline die neurologie verwart met alomvattende filosofische pretenties.'

– Bert Keizer over het omslagbeeld, een ontwerp van Frits van Hartingsveldt

'Het menselijke lichaam is het beste beeld van de menselijke ziel.'

– Ludwig Wittgenstein, *Filosofische onderzoekingen* (1953)

Inhoud

	Inleiding	9
1	Bezielde wereld	15
2	De ziel verlaat het lichaam: de opstijging begint	22
3	De ziel in hoogste vlucht	36
4	De ziel keert terug naar het lichaam: de daling wordt ingezet	46
5	Wij dalen verder: het beste beeld van de menselijke ziel	52
6	Gedwongen noodlanding van de ziel: neurosofie	58
7	Neuroreductie: the movie	67
8	Neurosofie: het onthutsende vingerbuigen	75
9	Geest en Stof, duel onbeslist?	85
10	Beschadigd brein, beschadigde ziel	88
11	Dementie: wat voor ziel blijft er nog over?	95
12	Coma: de ziel is er nu toch wel echt uit?	103
13	Coma: mentaal tennissen	110
14	Knutselen aan het brein, harken in de ziel	114
15	De ziel in het nauw in het brein	118
16	De ziel waaiert uit	124
17	Waar blijft de ziel?	130
18	Betere onwetendheid	139
	Literatuur	147

Inleiding

Hersenweefsel is naar mijn inschatting de meest fascinerende substantie die er bestaat. Ik heb een keer uit de snijzaal een hersenhelft mee naar huis genomen omdat de *glandula pinealis*, de pijnappelklier, er min of meer in aan te wijzen viel: de plaats waarvan Descartes zich voorstelde dat het bewustzijn er de hersenen binnestroomde zoals de Rijn Nederland bij Lobith.

Die hersenhelft met de zichtbare *glandula pinealis* leek mij toen het meest waarachtige dat ik ooit had vastgehouden.

Dertig jaar later stond ik opnieuw boven op een brein, maar nu niet in de snijzaal, waar de ziel eruit was, maar in de operatiekamer, waar de ziel op onthutsende wijze aanwezig was. Het ging ditmaal om wat de neurochirurg 'een Penfield' noemt, een operatie waarbij men de patiënt halverwege wakker maakt om aan de hand van de vraag 'Wat gaat er nu door je heen?' te besluiten welk stukje hersenweefsel weg kan en welk niet.

De Penfield-procedure – vernoemd naar de Canadese neurochirurg Wilder Penfield (1891-1976) – is een huiveringwekkend gebeuren. De neurochirurg legt de gebruikelijke weg af naar het brein: luikje uit de schedel zagen, de verschillende hersenvliezen klieven en opzij leggen, totdat het naakte brein in de opening ligt. Maar als hij vervolgens wil overgaan tot het verwijderen van hersen-

weefsel, is er maar één mogelijkheid om na te gaan wat de gevolgen daarvan zijn: de patiënt wakker maken en het te verwijderen weefsel even verdoven om te zien wat er dan aan functie verloren gaat.

Technisch gesproken is het niet de moeilijkste opgave voor een neurochirurg, maar die wakkere patiënt in wiens geopende brein wordt rondgetast heeft iets spectaculairs dat allerwegen zo gevoeld wordt.

Toen die ochtend het moment naderde waarop de patiënte wakker werd gemaakt om als breinbewoner deel te nemen aan de ingreep, stroomden er meteen mensen toe vanuit de omliggende operatiekamers. De chirurg zei, een beetje plechtig, tegen de anesthesist: 'U mag de patiënte nu wakker maken.'

Er viel een stilte in de ok, die nog eens benadrukt werd door de piepjes en bliepjes van de instrumenten. Iedereen ervoer een lichte huiver bij de gedachte aan dit ontwaken, want wie wil weggerukt worden uit een diepe slaap om te worden binnengeleid in dit overvolle slachthuis waar ze iets verschrikkelijks aan het doen zijn met je hoofd?

Na een tijdje begon haar linkerhand te plukken in een weifelend gebaar. De neuropsycholoog die haar ging testen had al uitgebreid kennis met haar gemaakt, zodat ze tijdens deze benarde minuten precies wist wie hij was en wat ze nu samen gingen doen.

'Blijf maar rustig liggen, nee niet bewegen, doe je ogen eens open, zo weinig mogelijk bewegen.' Het ging maar moeizaam, dat wakker worden, ze deed haar ogen niet goed open. De beademingstube moest uit haar mond, want ze moest kunnen spreken.

Hij liet haar een aantal plaatjes zien waarop ze aanvankelijk heel traag en schuchter reageerde, om geleidelijk aan snelheid en duidelijkheid te winnen:

een peer – banaan – tafel – boot – vliegtuig – telefoon – doosje lucifers – koekenpan – kameel – vlag – vliegtuig – vos – helikopter – bed – bureau – uil – stoel – kerk – bloemkool – artisjok

Misschien was het de saaiheid van de gebruikte woorden, maar de spanning zakte geleidelijk weg uit de OK. Gesprekken kwamen weer op gang.

Ik bedacht dat je haar geen plaatjes kon voorhouden waarop de juiste respons zou zijn:

democratie – ware liefde – dood in de pot – oud worden is niet leuk – Irak lijkt op Vietnam – Wittgenstein was de grootste filosoof van de twintigste eeuw

Het leek me toch wel link om alleen op grond van die plaatjes hersenweefsel te kwalificeren.

Iedereen begon nu steeds luider te praten en de chirurg moest zelfs roepen: 'Mensen stil even, alsjeblieft nou, we kunnen haar niet verstaan zo.'

Toen was het gedaan, ze mocht weer gaan slapen en de OK stroomde leeg.

Het onzegbaar vreemde van de Penfield-procedure is dat je het idee hebt ineens pal boven op de brein-geestrelatie te staan. Al die mensen kwamen kijken naar wat ik ervaar als de meest fascinerende illustratie van het begrip 'vastzitten' aan je brein. Hoe raar dit vastzitten is, besef je pas als je een Penfield vergelijkt met een galblaasverwijdering, die in een academisch ziekenhuis echt geen oploepje veroorzaakt en waarbij een wakkere patiënt natuurlijk een nachtmerrie is.

De Penfield wekt niet alleen een bijzondere huiver,

een dergelijk gebeuren is tevens een indringende illustratie van de merkwaardige situatie waarin we beland zijn in ons denken over de ziel: zij is onlosmakelijk verbonden met de hersenen, maar over de precieze aard van dit verband heeft nog niemand iets weten te zeggen dat de zaak verduidelijkt.

Wij zijn al duizenden jaren bezig onszelf te begrijpen zonder tot een definitieve slotsom te geraken. Hoewel, recentelijk is Dick Swaab naar zijn zeggen wel degelijk tot een eindoordeel gekomen: 'Wij zijn ons brein.'

In deze op het oog eenvoudige mededeling ligt een hele wereld vol verwarring, misverstand en onwetendheid besloten. Dit essay is onder andere geschreven om de lezer een verfrissende blik te bieden op die verwarring, waarbij ik niet de pretentie heb het geest-lichaamprobleem te kunnen oplossen. Want daar gaat het uiteindelijk over.

Er zijn vele wegen waarlangs je op zoek kunt gaan naar de ziel. Ik wil het niet op z'n Plato's doen door diep omhoog te boren in de regio van de geest, totdat ik op een notie stuit die te omschrijven valt als het idee dat we hebben van de ziel.

Ik wil het liever op z'n Wittgensteins proberen: we kijken naar situaties waarin mensen woorden als 'ziel', 'beziel', 'innerlijk', 'psychisch', 'geestelijk' etc. gebruiken. Eerst in het verleden, waarbij we noodgedwongen midden in het verhaal binnenvallen, want over de tijd waarin mensen nog niet spraken is ons niets bekend. Het misverstand dat de ziel vooral iets te maken heeft 'met godsdienst en zo', zal in deze uiteenzetting snel uit het zicht verdwijnen.

De ziel heeft een fascinerende reis gemaakt in de loop van de geschiedenis. Eerst was de hele wereld beziel,

toen alleen de mens en nu zitten we in een warboel waarin de ziel er volgens sommigen helemaal niet is, terwijl anderen haar niet alleen in de mens, maar ook in heel veel dieren menen te ontwaren. Wij zullen ons uitvoerig bezighouden met het wij-zijn-ons-brein-denken, de hedendaagse poging om de ziel in het brein te begraven: het tafereel op het omslag van dit boek.

Dat we een ziel of geestelijk leven aanwezig achten in de mensen, dieren, planten en misschien ook sommige dingen om ons heen, uiten we niet alleen in woorden, maar ook in daden.

De man die zijn hond schopt omdat die te hard blaft, lijkt enigszins op de man die de tafelpoot schopt waar hij zich lelijk aan bezeerd heeft, maar er is een verschil. De tafelpootschopper zal de tafel op een later tijdstip geen eten geven of zelfs aaien, als hij in een betere stemming is, terwijl we dat van de hondschopper wel verwachten.

Het is ons tot nog toe niet gelukt vruchtbaar om te gaan met de verleiding om vervolgens te vragen: maar wat zit er nou IN die hond waardoor we weten dat aaien (en schoppen) zin heeft? En is dat niet precies het spul dat in de tafelpoot ontbreekt om die schop te rechtvaardigen?

Wij zien dagelijks vele voorbeelden van bezield en onbezield. Kijk naar de bal die van de heuvel af rolt en de man die er achteraan rent. Is er groter verschil denkbaar tussen de redenen waarom ze allebei bewegen? Voor de bewegingen van de bal moeten we naar Newton. En voor de bewegingen van de man? Eerst zijn we naar God gegaan. Inmiddels vertrokken. Toen naar Darwin en consorten. En daar komen we niet helemaal tevreden vandaan.

Want het is in de afgelopen eeuwen nog niemand

gelukt om te spreken over ziel en lichaam, of geest en stof, zonder begripsmatig met zijn vingers tussen de deur te komen. Tot nog toe is elk verslag geëindigd in de filosofisch terecht geuite verzuchting: maar dat KAN helemaal niet!

Dat huwelijken, oorlogen, handelsrelaties, begrafenissen en feestdagen gewoon doorgaan ondanks het feit dat we niet goed weten te zeggen hoe lichaam en geest het samen doen, wil nog niet zeggen dat het om iets uit de marge van het leven gaat.

Een krantenkop als deze:

U bent pedofiel, zegt de scanner

in *Trouw* van 29 december 2011 laat op eenduidige wijze zien dat het verwarde gegoochel met begrippen waar de wij-zijn-ons-brein-gedachte uit voortkomt, niet alleen zal leiden tot polemiek, maar ook tot even ongefundeerde als ongewenste maatschappelijke ontwikkelingen. Veel hedendaagse psychiatrie is al door de knieën gegaan voor de notie dat wij ons brein zijn.

Na duizenden jaren denken over onszelf fladderen we nu in opperste concentratie rond het brein, alsof zich daar de oplossing bevindt van het raadsel dat wij in zeker opzicht zijn. We zullen zien of dit een misverstand is.

I Bezielde wereld

We zien graag bezieling in de wereld om ons heen. Ik bedoel niet enthousiasme, hoewel dat de letterlijke vertaling van het woord is, maar geestelijk leven. Vroeger waren mensen gretiger in dit opzicht, of kwistiger. Toen dachten we dat zon, maan, sterren, donderwolken, bomen, planten, vulkanen en zelfs ziektes een ziel hadden. Alles om ons heen zat net zo vol bedoelingen als wijzelf. De wereld keek ons aan.

In Tylors *Primitive Culture* uit 1871 staan mooie voorbeelden uit die vroegere leefwereld. In gebieden waar veel aardbevingen voorkomen, hoorde je vaak verhalen over Aarde-dragers. In Polynesië geloofden de bewoners dat de aarde rustte op de slapende Maui. Als hij zich omkeerde in zijn slaap, begon de aarde te wiebelen. Om dat tegen te gaan, stampden ze bij een beving op de grond en riepen naar beneden: 'Hé Maui! Stilliggen! Niet om-draaien!', tot het beven ophield.

Het werkte nog ook.

Op Celebes had men het over een enorm Zwijn dat de wereld torste. Het dier had soms last van jeuk en ging dan tegen een boom aan staan schurken, met als gevolg een aardbeving. Andere culturen zeiden dat de wereld-dragende goden soms moe werden en de aarde aan een andere god overgaven: 'Hier, neem jij 'm even', zoals ouders doen met een kind dat ze moeten dragen.

Wel een vondst, zo'n drager, en dat in het zicht van zoiets afschuwelijks en ondoorgrondelijks als een aardbeving.

De Grieken waren de eersten die zich na een blik op de wereld afvroegen: kijkt-ie nou terug of niet? Onze verdere geestesgeschiedenis wordt gekenmerkt door een geleidelijke verwijdering van alle bezielde uit de wereld om ons heen, met als bijna ondraaglijk eindresultaat het denken van Descartes, die vond dat alleen wij mensen een ziel hebben en dat zelfs de dieren om ons heen zielloos zijn, dat wil zeggen: zonder geestelijk leven, dat wil zeggen: robots.

Het was ooit een stuk gezelliger op aarde. En in het heelal.

Welke Grieken waren die eerste ontzielers? We praten over het Griekse denken na Homerus, maar voor Plato. Ergens rond 585 v.Chr. zei Thales dat de aarde niet gedragen werd, maar op water dreef. De voor de hand liggende vraag waar dat water dan in zat, stelde hij niet. Dat kwam later. Maar dat water had geen humeur en werd niet moe. Ook Thales had een verklaring voor aardbevingen. Hij beschouwde de aarde als een schip dat meedeint op de golven, die soms erg hoog gaan. Hij legde niet uit waarom dit schip meestal stil ligt.

Nu had ik Thales aan u voor willen stellen als een eerste ontzieler, maar hij verpest het toch een beetje door te stellen dat alle dingen bezielde zijn. Hij geeft als voorbeeld het feit dat ijzer kan worden bewogen door een magneet. Maar dat onbezielde water kan hij ons niet meer ontnemen en we zeggen dat het spreken over een onbezielde wereld bij zijn water begon.

En het hield nooit op.

Tweeduizend jaar later waren we al zover gekomen

met het uitruimen van het heelal, dat Pascal na een blik op de nachtelijke sterrenhemel schreef:

De eeuwige stilte van die oneindige ruimten maakt me bang.

Hij kreeg het doodsbenauwd bij de gedachte dat de wereld niet terugkijkt. Het zou immers betekenen dat wij, kosmisch gesproken, alleen zijn en als er iets is waar deze slimme aap niet tegen kan, dan is het wel alleen zijn. Vandaar dat we ook in de verst verwijderde plaatsen in het heelal hardnekkig foto's van thuis blijven ophangen. Wat vindt u bijvoorbeeld van de naam Horsehead Nebula? Het gaat om een gaswolk, 1200 lichtjaren hiervandaan, die door zijn lage temperatuur een treffend donker silhouet vormt. In een astronomische gids las ik dit onderschrift bij de foto van de paardenhoofdnevel:

Een prachtig steigerend paard, het tafereel ademt drama, mysterie, intrige zelfs.

Ja, da's helemaal een foto van thuis.

Maar waarom noemen we tegenwoordig nog iets bezield in deze ontzielde wereld? Niet omdat we eerst kijken of er een ziel in zit, want die blik bestaat niet. U kunt niet bij uw buurman naar binnen kijken om te zien of hij een ziel heeft. Nee, ook neurowetenschappers als Dick Swaab en Victor Lamme kunnen dat niet. Een hersenscan is niet een foto van geestelijk leven. We komen daar nog uitvoerig op terug.

Ik kreeg laatst gratis een mooie hint over de omstandigheden waarin we van iets zeggen dat het bezield is. Op tv speelde een film waarin plantengroei versneld

wordt vertoond. U kent die beelden wel van een versneld uitbottende plant die om zich heen lijkt te tasten, en iemand zei onmiddellijk: 'Nou begrijp ik waarom mensen denken dat planten gevoel hebben.'

Die is raak. En je begrijpt nu ook waarom we niet denken dat planten een ziel hebben. Je moet kunnen zien hoe het wezen als het ware tennist met zijn wereld, terugslaat naar de ervaring, en dat doen planten immers niet. Ja, heel langzaam, maar als je zo begint, dan reageert de aardbodem op de rivier door een ravijn te vormen. Dat je iets geestelijk leven toeschrijft, in de zin van wakker zijn, hangt samen met een zekere reactiesnelheid. Als de aarde, vlak voor het water uit, een verwelkomende geul zou vormen, zou dat aan het denken zetten.

Een boom die meebuigt omdat er een auto tegenaan rijdt, maakt geen wakkere indruk. Een wakkere boom springt weg van de naderende auto. Maar hij heeft geen ogen, en daarom ook geen benen natuurlijk. Bomen leven wel, maar ze zijn niet bezielde.

Omhoogklimmend op de evolutionaire ladder zie je geleidelijk die omgang met de wereld ontstaan die wij wel bezielde noemen, waarbij een zenuwstelsel onontbeerlijk is. Planten hebben geen zenuwen en natuurlijk ook geen hersenen. Een zenuwstelsel maakt het mogelijk om gericht van plaats te veranderen, iets wat planten niet doen. De boom kan niets met de aanstormende auto. De ontwikkeling van de mogelijkheid om zwemmend, kruipend, lopend of vliegend ergens heen te gaan, is de geschiedenis van het zenuwstelsel. Een ontwikkeling die alleen maar voortkomt uit het bestaan van een buitenwereld.

Overigens praten we pas zo sinds Darwin. Omdat we hebben geleerd onszelf met een biologische blik te bekijken.

ken, beseffen we dat geestelijk leven alleen maar ontstaat doordat een organisme zich de wereld in begeeft. Toen we niets van biologie afwisten, keken we hier heel anders naar. Toen zagen we geestelijk leven, de ziel, als een wonderlijke op zichzelf betrokken vonk, een gods-geschenk dat wij enigszins geheiligd in ons binnenste koesterden.

Terug naar ons evolutionaire standpunt: ergens voorbij de wormen begint er iets te gloeien van binnen dat het helderst schijnt in ons, de hogere primaten. Zo zou je het in ziel-termen kunnen zeggen. Het is minder misleidend om te spreken over een interactie met de wereld die zou leiden tot de manier waarop wij mensen met de wereld omgaan.

Het zal nooit lukken om een levensvorm aan te wijzen die als eerste behept is met geestelijk leven. Schimmels niet natuurlijk. Maar de pissebed wel? De mier dan? Bijen?

Grofweg gesproken begint de geest zich bij insecten enigszins te roeren, zij het in minuscule vleugjes. Het is ons daarbij onmogelijk om een individuele vlieg of mier te onderscheiden.

Als we de evolutionaire ladder afdalen zien we hoe wat leeft geleidelijk aan steeds minder innerlijk krijgt. Daarbij stuiten we op een afnemende gevoeligheid voor nuances in het dierlijke innerlijk, maar dat er een innerlijk is nemen we wel aan. Bij krokodillen bijvoorbeeld vind ik dat mijn medelijden niet zo makkelijk door die schubben heen dringt, maar dat doet niets af aan de ervaring dat ze bewustzijn hebben.

Elk mens zal hier weer anders tegenaan kijken, hoe wel niemand mij wijsmaakt dat hij in zit over de lotgevallen van een bacterie. Over vissen zijn we het niet

eens, naar ik begrijp. Ik zag een tijdje geleden op het *Journal*, bij wijze van achtergrondbehangetje bij een item over visquota, een kabeljauw uit een bak vol spartelende soortgenoten opgepakt worden. Hij (ik zeg maar even hij, je ziet het niet zo aan vissen) werd op een plank gelegd, en terwijl hij stug doorging met happen naar lucht, werd hij van bekken tot kin opengeroetsjt, waarna de handig opererende visser met één greep de ingewanden eruit groef en het dier een volgende bak in schoof.

Dat vissen niks voelen is een graag gekoesterde opinie waarmee de vissenziel afwezig wordt geacht. Laten we maar een kaars opsteken bij de mogelijkheid dat ze door zuurstofgebrek tijdens dit slachten half in coma zijn. Hoewel de uitdrukking 'half in coma' eerder een smeekbede is dan een toestandsbeschrijving.

Vogels hebben natuurlijk wel een geestesleven. De olijke merel, het schattige roodborstje, de schreeuwerige meeuw, de statige zwaan, de donzige kip, de trotse pauw, de domme duif, de slimme kraai. Maar wacht eens, kunnen we even terug naar die kip?

Toen in het Verre Oosten enkele jaren terug de vogelpest opdook, zag je hoe men daar met kippen omgaat als het erop aankomt. Ik wens Thaise kippen in elk geval een reïncarnatie toe waarin ze wat steviger op de benen staan, zodat ze in een volgend leven misschien iets kunnen rechtzetten na wat ze overkwam toen bleek dat ze ons misschien ziek zouden kunnen maken.

Alweer op het *Journal* zag ik hoe ze springlevend als ouwe vodden in plastic vuilniszakken werden gestopt om vervolgens, nog steeds min of meer levend, te worden begraven.

Dat gaat bij onze kippen op een andere manier niet goed. De Thai vreesden voor hun leven, hoop ik, maar

wij voor onze portemonnee. Mensen zijn heel goed in staat om de toekenning van een ziel op te schorten, naast zich neer te leggen of terug te nemen, als het zo uitkomt.

Ons standpunt over de aanwezigheid van geestelijk leven in de schepsels om ons heen is niet erg samenhangend, als je afgaat op onze daden. Wij achten geestesleven duidelijker aanwezig naarmate we evolutionair dichter bij huis komen. Vandaar dat in ieder geval alle zoogdieren meedoen, waarbij ik terloops wijs op plaatselijke misvattingen die in hond, kat, paard of cavia een subtiel zielenleven aanwezig achten waarnaast het emotionele register van de rat of de koe zou verbleken.

Met deze opvatting van de ziel als onlosmakelijk verbonden met de vorming en verfijning van een zenuwstelsel dat een lichaam in staat stelt zich de wereld in te begeven, zijn we na een zeer hoge vlucht op de grond geland.

Om te begrijpen dat het hier om een landing gaat, moeten we in de volgende hoofdstukken eerst die hoge vlucht illustreren. We zien een aarzelend begin bij Homerus, een glorieuze ontsnapping bij Plato en een voorgoed de boel ontstijgen bij Descartes.

2 De ziel verlaat het lichaam: de opstijging begint

Sprekend, denkend, gissend over de ziel moeten we beseffen dat we niet met een schone lei kunnen beginnen.

Epistemologisch gesproken bevinden we ons reeds lang op zee met de ziel, en er is nergens land in zicht waarop we het ding zouden kunnen neerzetten om het in alle rust uiteen te nemen terwijl we vaste grond onder de voet hebben. We zullen de zaak tegelijkertijd moeten ontraadselen en drijvend houden.

Wij hebben de bezielde opvatting van de wereld geschetst in hoofdstuk 1 waarin de bomen, de luchten, het weer, de planten en de dieren allemaal een bedoeling hadden en daarop aangesproken konden worden.

De Grieken waren de eersten die zich losmaakten uit deze omhelzing, met als uiteindelijk gevolg de scheiding van geest en stof. De ontdekking van stof als spul waar geen geest in zit, was een geleidelijk proces dat we kunnen gadeslaan in het werk van de presocratische filosofen.

De uitdrukking 'dode stof' is precies raak, want ooit leefde stof. Het vreemdste gevolg van deze omwenteling is dat wijzelf vele eeuwen later ook deels uit stof blijken te bestaan. Deels als stoffelijk gedacht kunnen worden. Nu lijken we een plank uit de scheepswand te hebben losgewrikt, waardoor er ineens wel erg veel water naar binnen gutst, zodat de boel begint te kapseizen. Zijn wij dan stof? Zijn wij ons brein? Nou eh, nee, maar in zekere

opzichten wel: wij zijn brandbaar als stof, en uit een raam geworpen zoeven we net zo hard omlaag als een zak cement.

Maar pas na eeuwen van denken over onszelf kwamen we zo ver.

Het Griekse verhaal over de menselijke ziel begint weinig belovend ergens in de achtste eeuw v.Chr. met de beschrijving van Odysseus' bezoek aan de Hades, de onderwereld waar de zielen van de doden verblijven. Het is een naargeestig oord. Odysseus heeft twee schapen geofferd en wil hun bloed gebruiken om de geesten te laten spreken. Het offerbloed werkt als een elixer dat de schimmen, zij het voorbijgaand, weer met leven vult. Ze naderen van alle kanten en Odysseus moet ze met zijn zwaard op afstand houden.

Eerst spreekt de schim van Elpenor, een van zijn reisgenoten. Elpenor vertelt dat hij zijn nek brak toen hij dronken van het dak af viel bij Circe, even vergetend dat er ook een ladder naar beneden was. Zijn lichaam is nog niet begraven en hij geeft Odysseus instructies om het te cremen.

De volgende schim die nadert is zijn moeder. Hij wist niet eens dat ze gestorven was, zo lang is hij al weg van huis. Maar hij laat haar niet bij het bloed, want hij wil eerst Teiresias spreken. Nadat hij diens waarschuwingen heeft aangehoord, laat hij zijn moeder dichterbij komen zodat ze van het bloed kan drinken. Nu herkent ze hem onmiddellijk en beklagt hem met smart:

Mijn kind, wat doe je hier, een levend mens in dit duister van de schaduw? Het is afschuwelijk voor de levenden om deze dingen te zien.

Odysseus vraagt hoe ze aan haar einde is gekomen. Ze zegt dat haar verlangen naar hem haar van het leven beroofde. Odysseus wordt nu zo emotioneel dat hij naar voren stapt om haar in zijn armen te kunnen sluiten. Maar ze glipt door zijn armen als een schaduw of een droom. Het maakt hem wanhopig en hij smeekt haar om hem juist hier, in deze ellendige plaats, even vast te houden. Of is ze slechts een illusie die de Goden hem aandoen om hem te treiteren? Daarop zegt zij:

Nee, dit is geen illusie afkomstig van de Goden, dit is het lot van alle mensen als ze doodgaan. Het lichaam valt uiteen zodra de geest de beenderen verlaat. De ziel vliegt weg als een droom.

Odysseus zou Odysseus niet zijn als hij zijn kans niet zou grijpen om eens goed om zich heen te kijken in de Hades. Hij besluit zuinig om te springen met het bloed en voorkomt met zijn zwaard dat de zielen zich als een menigte op het bloed storten. Op deze manier slaagt hij erin de dode zielen één voor één naar voren te laten komen, zodat hij ze kan uitvragen. Een indrukwekkende stoet van doden trekt aan hem voorbij, onder hen is ook Achilles.

Odysseus, roept de befaamde dode, dappere ongelukkige man, hoe zul je ooit een avontuur vinden dat hier tegenop kan, dit bezoek aan de domme doden in Hades, de uitgeruimde resten van mensen?

Odysseus antwoordt dat Achilles toch ook hier een Prins is, al is het onder de doden. Dat doet Achilles zeer:

Niet leuk doen over de dood, Odysseus. Het beroerdeste baantje op aarde is beter dan Koning der Koningen te zijn onder deze doden, mensen die hun tijd gehad hebben en gestorven zijn.

Deze ziel lijkt alleen nog bereikbaar voor pijn en verdriet, niet voor vreugde. Het is een merkwaardig ding dat veel tegenstrijdigs in zich bergt. Teiresias en Elpenor spreken met Odysseus zonder eerst van het bloed te drinken, maar Odysseus' moeder kan zich niet uiten zonder dat bloed, en dat geldt ook voor de lange rij die volgt. Misschien komt dat doordat Teiresias, de blinde ziener, overal in en uit kan lopen, bij goden en mensen. Hij werd immers verblind nadat hij Athene had zien baden. En van Elpenor wordt wel gezegd dat hij nog geen echte schim was, omdat zijn lichaam nog niet met de juiste ceremonie was gecremeerd.

Odysseus houdt de zielen die te zeer opdringen op afstand met zijn zwaard, een merkwaardig dreigement want deze zielen hebben geen substantie, zoals hij ervoer toen hij zijn moeder wilde omhelzen.

Het is dus wel zo dat iets van de mens de dood van het lichaam overleeft, maar het is geen aantrekkelijk vooruitzicht. Verder is er in deze homerische eeuwigheid geen sprake van straf of beloning om het aardse ongeluk goed te maken. Zelfs een Achilles voelt zich daar beroerd.

Tot zover Homerus. Ongeveer vijf eeuwen later maakt de ziel zich bij Plato op een veel aantrekkelijker wijze los van het lichaam. De jammerlijke homerische schim uit de Hades is uitgegroeid tot de geestelijke metgezel of bewoner van het lichaam, die het zonder dat lichaam, na de dood, meer dan uitstekend redt.